

Z. Abdureşit

Dr. Öğretim Görevlisi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Elazığ, Türkiye (zulhecce327@gmail.com)
ORCID: 0000-0003-1573-8879

Çincedeki Tarihî Şiirlerde Geçen Doğu Türkistan'ın Tarihî Yer Adları Üzerine

Özet

Çin'in klasik edebiyatında Doğu Türkistan'ın yer adlarının bulunduğu çok sayıda şiirler yer almaktadır. Bu makalede Çincedeki tarihî şiirlerde Doğu Türkistan'ın "Tanrıdağ", "Altay", "Küsen", "Kroren" gibi tarihî yer adlarından bahsedildiği tespit edilen şiirler ele alınmıştır. Çin'in tarihî şiirlerinde Doğu Türkistan'ın yer adlarının bulunması Uygur tarihçi Turgun Almas'ın söylediği gibi, Cungar ve Tarım havzasının asli sakinlerinin Uygurlar olduğunun filolojik yönden ispatıdır. Eğer bu bölgelerde yaşayan halk Uygurlar değil de başka dilde konuşan halklar olsaydı, o zaman bu göllerin, dağların, yerlerin ve nehirlerin isimleri Uygur Türkçesiyle "Tanrıdağ", "Altay", "Küsen", "Kroren" diye adlandırılmazdı. Çin'in tarihî şiirlerinde Doğu Türkistan'ın yer adlarının kaydedilmesi filolojik yönden de bir başka önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Doğu Türkistan, Uygurlar, Çincedeki tarihî şiirleri, tarihî yer adları.

Z. Abdureşit

Dr. Fırat University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Modern Turkish Languages and Literatures Department, Elazığ, Turkey (zulhecce327@gmail.com)
ORCID: 0000-0003-1573-8879

On the Historical Place Names of East Turkistan Passed in Historical Poems in Chinese

Abstract

There are many poems recorded East Turkestan's place names in Chinese history poems,. In this article, poems in which the historical place names of East Turkistan, such as "Tanridag", "Altay", "Küsen" and "Kroran" are mentioned in Chinese historical poems are discussed. By examining the place names of East Turkestan in the historical poems of China, as Uyghur historian Turgun Almas said, these place names are philological proof that the original inhabitants of the Cungar and Tarim basin are Uyghurs. If the people living in these regions were not Uyghurs, but the people who spoke in another language, then the names of these lakes, mountains, places and rivers would not be called "Tanritag", "Altay", "Küsen", "Kroran" in Uyghur Turkish. The recording of the place names of East Turkistan in the historical poems of China is another philological advantage.

Keywords: East Turkestan, Uyghurs, Historical poems of China, Historical name of places.

Uygurlar, çok eski zamanlardan beri, Doğu Türkistan'da yani Tanrı Dağları ile Karakurum Dağları arasında kalan Tarım havzasında ve Tanrı Dağları'yla Altay Dağları arasındaki Cungar havzası, İli Vadisi, İrtiş Nehri ile Baykal Gölü arasındaki topraklarda, Güney Sibirya'da şimdiki Moğolistan sınırları içindeki Selenge, Orhun, Tola ve Korulun (Kerulen) nehirleri civarında, Günsu'da (Kansu), Bugünkü Shan-si ve Shen-si eyaletlerinin kuzey bölgesinde yaşamışlardır [1, s. 15].

Bugün Uygurların çoğu hâlen Doğu Türkistan'da yaşamaktadır. Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurların büyük kısmı ise Tanrı Dağları'nın güneyinde yaşamakta olup esas olarak Hotan, Kaşgar, Aksu ve Bayıngöl Moğol Özerk Bölgesi'nin yetki alanı altındaki ilçelere dağılmıştır; Turpan, Kumul ve Ghulca'da da çok sayıda Uygur olup Urumçi, Ghulca ve Karamay gibi şehirlerde önemli oranda bir Uygur nüfus vardır. Çin'in Hunan ve Henan bölgelerinde 7.939 ve 4.623 (2000) kişilik nüfusa sahip az sayıda Uygur yaşasa da bu Uygurlar artık kendi millî dillerini bırakıp Çinceyi bir iletişim aracı olarak kullanmaktadırlar. Buradaki Uygurların ataları, Uygur yerleşiminden daha önceki tarihlerde yani farklı zamanlarda bu bölgelere taşınmıştır. Buna ek olarak Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Orta Asya'daki diğer ülkelerde yaşayan Uygurlar da vardır bunların toplam nüfusu 262.199'dur [10, s. 1].

Bugünkü Doğu Türkistan sahasının erken tarihini araştırmak için elimizde tarihî öneme ve ciddiyete sahip ana kaynaklar olarak Çin kaynakları mevcuttur. Bahaeddin Ögel'in belirttiği gibi Çin kaynakları ordu için düzenlenmiş raporlardan doğmuştur. Bundan dolayı kesin ve sağlamdır [11, s. 19]. Çin kaynakları içerisinde Çin'in tarihî şiirleri de mevcuttur. Bu tarihî şiirler içerisinde çok kez Hunlardan, Türklerden, Uygurlardan ve Türklerin yaşadığı tarihî coğrafyalardan bahsedilmektedir. Tarihçi Wolfram Eberhard *Çin Tarihi* adlı eserinde de Çin tarihi şiirleri ile ilgili bilgi verip Tang Devri şiirleriyle ilgili bölümde şöyle demiştir:

“Tang devrinin şiiri bilhassa Güney nazımının tesiri altında kalmıştır. 3.–6. yüzyılların nazmı, saraylarda bilginler arasında bir oyuncak olmuştu ve bunlarda hissin derinliğinden ziyade, şeklin mükemmeliyetine bakılıyordu. Kalıplar, bilhassa tarihçi olarak da tanılan Shen Yüeh (441–513) tarafından, tespit edilirdi. Tang devrinin büyük şairleri bu kaidelerin altını gerçek hislerle dolduruyorlardı. Şiirin bu yeni tahavvülünü ilk gösteren Tang şairlerinden Ch'en tse-ang'dır (657–698). Bundan ve daha başka birçok şairden sonra Tang devrinin parlak çağı gelmektedir. Bu devri Ts'en Ts'an açmıştır, bunun şiirlerinde, bir kere görmüş olduğu Doğu Türkistan'ın birçok hatıraları vardır” [3, s. 220].

Eberhard aynı zamanda aşağıdaki örnek şiiri de paylaşmıştır.

Eski Çincesi:

岑参 : 《春梦》

洞房昨夜春风起 , 故人尚隔湘江水。

枕上片时春梦中 , 行尽江南数千里。

Türkiye Türkçesi:

Gelin odasında bir ilkbahar rüzgârı esti...

Benim eski sevgilim bundan büyük nehirlerle ayrılmıştı.

Fakat rüyamda yastığımın üzerinden bir anda

Birçok fersah güneye, onun yanına koştum...

Aynı bölümün Orta Asya müziği kısmında da şöyle bilgi veriyor: Çin Tang Devri'nin hemen bütün şairleri, Türk kavimleriyle yapılan savaşlardan bahsettikleri gibi, bu yabancıları da methederlerdi. Maalesef sinoloji bu meselelerin üzerinde çalışmamıştır [3, s. 222].

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın asıl amacı, Çin'in tarihî şiirlerinde Doğu Türkistan'ın tarihî yer adlarının geçtiği şiirler üzerinde durmaktır ve Çincedeki eski şiirler vasıtasıyla Uygur/Türk tarihine ışık tutacak edebî eserlerin varlığını ortaya koymaktır.

Bu şiirlerin çoğu Doğu Türkistan'ın Tanrı Dağları (Çince:天山, Tianshan), Kroren (Çince:楼兰, Loulan), Bügür (Çince:轮台 Luntai), Kankil (车师, Cheshi), Eski Uygurca Küsen denilen şehir, Yeni Uygur Türkçesinde Kuça (Eski Çince:龟兹, Qiuci, Modern Çince:库车, Kuche), Kiriye (Çince:于阗, Yutian), Yarğol (交河, Jiaohe), Cimsar (Çince:北庭, Eski Uygurcada Beşbalık (Eski Çince:北庭, Modern Çince:吉木萨尔) gibi yerlerin görüntülerini içermektedir. Ayrıca Çin tarihçileri, bugünkü Kaşgar'ı vaktiyle Uygurların "Sulu" (sulu yer) gibi yer adlarını Çince "Su-le" (疏勒); Aksu suyunda kum olduğunu hesaba katarak "Gu-mo" (姑墨); Aksu Nehri havzasını ise "Wen-su" (温宿) şeklinde yazmışlardır ki bu, Uygurcadaki "On-su" kelimesinin Çince ses tercümesidir [1, s. 30]. Böylece Uygurların Çin edebiyatına olan tesiri ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı Çin'in tarihî şiirlerinde Doğu Türkistan'ın dağlarını, sularını, şehirlerini, ilçelerini, günümüzdeki Doğu Türkistan'ın tabiat durumunu vs. İfade eden şiirleri incelemek ve tarihten beri Doğu

Türkistan'ın coğrafya olarak Uygurların toprağı olduğunu Çinlilere kendi edebî eserleri ile hatırlatmaktadır.

Çalışmanın diğer amacı ise, Çin'in "Kuşak ve Yol" projesinin ilanından sonra Tarihî İpek Yolu'ndaki yer adlarının Türkçe olduğuna dikkat çekmektir. Bilindiği üzere Tarihî İpek Yolu'nun karadan giden güzergâhının büyük bölümü Doğu Türkistan-Türkistan topraklarından geçmekte olup bu güzergâh üzerindeki yer adları da doğal olarak Türkçedir. Ancak Doğu Türkistan'daki yer adlarının hatta İpek Yolu'nun en önemli merkezlerinin adlarının haritalarda Çince söylenişlerinin Latin harfleriyle gösterimi dolayısıyla bu yer adlarının Türkçe olduğu anlaşılmamaktadır. Örneğin, Kaşgar için Kashi, Suluk için Shache, Onsu için Wensu, Kroren için Loulan, Beşsu için Wusu ve Kumul için Hami diye yazılması gibi.

Türkçe yazılan bilimsel yazılarda da bu Çince söylenmiş şekilleri kullanılmaktadır. Daha acı olanı ise Türkiye'de gerçekleştirilen İpek Yolu ile ilgili bilimsel bilgi şöleninde hatta bilgi şöleni sonrası yayımlanan bildiriler kitabında yer alan haritalarda da bu yanlış yapılmaya devam etmiştir [8, s. 21].

Yer adları o dili konuşan halkın, o bölgedeki tarihî varlığının önemli göstergelerden biridir. Bugün Doğu Türkistan'daki yer adları çoğunlukla Türkçe ve az bir miktar Moğolcadır. Bazı yer adları ise Çince anlam tercümesinden gelmekte olup çok eski bir geçmişi yoktur. Bu nedenle haritadaki yer adlarından Türkçe anlam çıkarmak çok zor hatta imkânsızdır.

Bu durum düzeltilmezse birkaç yüz yıl sonra haritalarda yer alan yer adlarının aslında Türkçedeki belli bir adın Çince telaffuzundan geldiğini kanıtlamak güçleşecek ve Çin'in "Doğu Türkistan tarihten beri Çin toprağıdır" tezine destek verilmiş olacaktır [8, s. 21].

1. Çince Tarihi Şiirlerde Doğu Türkistan'ın Yaylalarından Bahseden Şiirler:

Doğu Türkistan'da ormanlar 19.459.725 hektar alanı kaplamaktadır. Otlaklar ise 573 milyon hektar genişliğindedir [11, s. 61]. Çin'in tarihî şiirlerinde Doğu Türkistan'ın yaylaları ile ilgili şiirler de yer almaktadır. Bir örneği ise "Tura Şarkısı"dır (Çince: 《敕勒歌》"Chilege"):

Eski Çincesi:

《敕勒歌》

敕勒川，阴山下，

天似穹庐，笼盖四野。

天苍苍，野茫茫，

风吹草低见牛羊。

Türkiye Türkçesi:

Tura Koşuğu

Çoğay Dağlarının bağrında akar,

Turalar Nehri dalgalanarak.

Gökyüzü sanki bir çadır,

Duruyor o yaylayı kaplayarak

Gökyüzü masmavi, bulutsuz sema,

Yaylalar sınırsız görünmez hiç kaş.

Gözükür bazen de yığınla mal,

Rüzgâr estiğinde otlar eğse baş.

Bu şiir aslında Uygur bir şair tarafından yazılmış olup sonradan Çinceye çevrilmiş, Çin tarihî edebiyatına etki gösteren ve Çinlilerce sahiplenilmiş bir şiirdir. Uygur Tarihçi Turgun Almas *Uygurlar* adlı eserinde “Tura Şarkısı” ile ilgili bir özel bölüm yazmış ve detaylı bilgi vermiştir.

VI. yüzyılda Doğu Uygurları arasında Khugursur Altun (487-587) adlı bir kişi “Tura Şarkısı” (Çince: 《敕勒歌》) adını verdiği bu koşuğu yazmıştır.

Khugursur Altun “Tura Koşuğu”nu VI. yüzyılda yazmıştır ama aslında ona “Uygur Koşuğu” adı verilmeliydi. Zaten, Khugursur’un “Tura” sözcüğüyle kastettiği de Doğu Uygurlarıdır. Ozan, kendisini Khugursur Altun diye takdim etmekle hem hangi kabileden olduğuna işaret etmekte, hem de aile soyadını gösterdiği için kendi popülaritesini vurgulamaktadır. Biraz tarih bilgisi olanlar, Khugusur’un Orhun Uygur Hakanlığı döneminde On Uygur kabilelerinden birisi olduğunu bilirler [1, s. 175].

Khugursur Altun’dan bahseden “Kuzey Chi”(北齐) hanedanı tarihindeki bu bilgilere istinaden, ozanın devlet erkânından biri olduğunu söyleyebiliriz. Khugursur Altun, elbette şarkısını eski Uygurca ve tabii

olarak Orhun alfabesiyle yazmış; şiiri daha sonra Çinceye çevrilmiştir [1, s. 175]. “Tura Koşuğu”nun Çince tercümesinin Çin tarihî şiirleri içerisinde önemli bir yeri vardır.

Ecdadımızın menşei hakkında eski Çin yıllıklarında ve Orhun abidelerinde çok değerli bilgiler vardır. VI. yüzyılda yaşayan Çin tarihçisi Wei-shu şöyle derler: “Yüksek tekerlekli arabalılar (Doğu Uygurları) eski devirlerdeki Turaların soyundan gelmektedirler. Onlara önceleri Turalar deniliyordu, fakat kuzeyliler (kuzey hanedanları) onlara “Yüksek Tekerlekli Arabalı Turalar” demeye başladılar. Bazı ufak farklılıklara rağmen onların dili Hunların diliyle aynıdır. Onların ataları Hunların torunlarıdır.” [1, s. 49]. Buradaki Tura’ya Çince(敕勒) (Chile) denir.

XI. yüzyılda yaşayan Çin tarihçisi Wu Yang-Xiu’da ise şu satırlar var: “Uygurların ataları Hunlardır. Onlar genelde yüksek tekerlekli arabalarda seyahat ediyorlar. Yen-Wei döneminde onlara yüksek tekerlekli arabalılar (Kao-kui) veya Chi-le (敕勒) Turalar denilmeye başlandı.” [1, s. 50].

Çoğay Dağ’ın adı birçok çalışmada açıklanmıştır. Almas’a göre: Çoğay Dağları, şimdiki İç Moğolistan’da Yen-shan Dağları’dır. Eskiden Uygurlar ona Çoğay Dağı derlerdi. “Tura Koşuğu”nda yayladaki oldukça etkileyici ve güzel manzaralar anlatılmakta; yemyeşil otlarla kaplı, bir ucu ufukla birleşen Çoğay Dağları’ndaki yaylalarda esen rüzgârla birlikte otların dalgalandığı tasvir edilmektedir. Eskiden Uygurlar, Çoğay Dağları’nın bağrında yer alan Ordos Yaylası’nda sığır güderlerdi. Doğu Uygurların asil meraları Selenge sahillerinde ve onu besleyen Orhun, Tola ve Kerulen nehirleri boylarındaydı. Bu vadilerde geniş yaylalar, ormanlar, coşkun akan nehirler ve zengin meralar vardı.

Çoğay Dağları ile ilgili Almas’ın *Uygurlar* adlı eserinde şu bilgi de kaydedilmiştir: “Son yıllarda Tanrı Dağları’nın güneyinde ve Karakorum Dağları’nda bulunan petrogliflerle Tanrı Dağları’nın kuzeydoğusu, Altaylar, Çoğay Dağı’nda (İç Moğolistan), Hangay Dağı’nda (Moğolistan) bulunan kaya resimleri ve keza Orta Asya’da ele geçirilen kaya resimleri arasında tema ve süje konusunda benzerlikler vardır. Bu benzerlikler, geçmişte sözü edilen bölgelerde ortak atalarımızın yaşadıklarının bir göstergesidir. Kaya resimleri, atalarımızın ilkel toplum dönemindeki hayat tarzları, etnik kökeni ve medeniyeti gibi önemli konularda bilgi edinmemizde büyük tarihî değere sahiptir.” [1, s. 55].

Çin Kaynaklarında Türkler Eski T’ang Tarihi (Chiu T’ang - shu) adlı eserde Çoğay Dağları ile ilgili bilgi verilmektedir: Çince Yın-shan denilen dağların Türkçe adı genellikle literatüre, “Çoğay Quzu” olarak

geçmiştir. Bu çeviride Türkçe olarak, “Çoğay Kuzı” ifadesi kullanılmıştır. Bu adın birinci sözcüğü *çoğay*, “gölgelik, dağın kuzey yamacı” anlamına gelmektedir [9, s. 78].

Klyaştorıny “the Yin Shan Mountains (Çuğay qızı in ancient Turkic)” şeklinde bir açıklama yapmıştır [7, s. 335]. “Yin Dağları’nda (Yin-Shan) Çokay Kuz ile Kara Kum mevkilerinde” ifadesini kullanmaktadır. Kelimeyi Talat Tekin *çoğay* ve *çuğay*; Clauson *çoğay* ve Scharlipp *çokay* okumuşlardır. Burada, K. Czegledy’nin bu konu üzerine odaklanarak yazdığı makalesine dayanılarak *çoğay* şekli kabul edilmiştir. Kadim Türkler bu bölgede geyik ve tavşan yiyerek yaşarlarken, Oğuzların Kitan Tabgaçlarla birleşip kendilerini imha etmek niyetinde olduklarını öğrenince, Ötüken’e göç etmişlerdi. Tonyukuk Abidesi 1. Taş, güney yüzü: 1–10 satırlarda anlatılan bu hadiselerin teferruatı için bk. Sir Gerard Clauson 1971:127–128 (bölüm V ve VI). Bu olaylardan dolayı bazı Kadim Türk Kağan ailesinin bazı fertleri burada (Çoğay Quzı) doğmuştu [9, s. 78].

II. Kadim Türk Devleti önderlerinin çocuklarının doğup büyüdüğü Sarı Irmak’ın bükümünün hemen kuzeyindeki dağların kuzey yamaçlarını kapsayan bu bölge, Orhun ve Ötüken’e giden yolun başlangıcını da teşkil eder. Czegledy’nin ayrıntılı bir şekilde açıkladığı gibi *çoğay*, “gölgelikli, karanlık” anlamına gelmektedir ki bu dağların Çince adı olan Yin-shan da, “karanlık dağ” anlamındadır. “Kuz” kelimesi ise Türkçe kuzey kelimesinden bildiğimiz gibi, dağın güneş yüzü görmeyen, gölgelik kuzey yamaçları için kullanılır. Czegledy, Türkçede dağın bu ismi almasında Çin etkisi görüyorsa da, Türklerin ve onlardan önce de Hunların bu dağların güney bölgelerinde uzun süreler yaşamış olmalarının ve Türklerin ve sonra da Moğolların, dağın kuzey yamacı için, *kuz* sözünü kullanırken kendi kuzeylerini değil de, dağın kuzeyini düşünmüş olduklarının göz önüne alınması gerekir [9, s. 78].

2. Tanrı Dağından Bahsedilen Çince Tarihî Şiirler:

Çince tarihî şiirlerde Doğu Türkistan’dan bahsedilen çok sayıda şiir olduğunu dile getirmiştik. Bazı yer adları ile ilgili 40 civarında şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerin tümünü bu makaleye sığdırmak mümkün değildir. Bu makalede, bahsedilen şiirlerden bazı örnekler paylaşılacaktır.

Aşağıda Tanrı Dağlarının farklı durumlarından bahsedilen şiirlerden dördü verilmiştir.

Örnek 1:

Eski Çincesi:

唐代：李白《关山月》：

“明月出天山，苍茫云海间。

长风几万里，吹度玉门关。

汉下白登道，胡窥青海湾。

由来征战地，不见有人还。

戍客望边”《唐诗三百首》第 25 页

Türkiye Türkçesi:

Parlak ay, geniş bulutlar denizi gibi, Tanrı Dağları’ndan doğdu.

Uzun rüzgâr on binlerce kilometre havaya uçtu ve ayı Yumenguan’a üfledi.

Han ordusu beyaz dağcılık pistinde yürürken, Hu Bing Qinghai Gölü’ne baktı.

Eski zamanlardan beri, savaş alanı hiç kurtulan görmedi.

Asker yere çok baktı ve üzgün görünmek için eve gitmek istedi.

Yüksek binadaki sevgilisi ve karısı bu parlak ay gecesinde birbiri ardına iç çekmelidir ve boş zaman yoktur.

Han sülalesi tarihçileri, eski Uygurcada Tanrı Dağları denilen dağı da asıl Uygurca manasına uygun biçimde Çinceye ses tercümesi ederek “TianShan”(天山) şeklinde yazmışlardır [1, s. 29]. Çince de Tian-shan (天山) şeklinde yazılan ve Türkçeye “Tanrı Dağları” diye çevrilen bu terimin bazen Tianşan veya Tiyanşan şekilleri ile de karşılaşırız. Ancak terim, bugünkü Türkçede kullanılan Tanrı’nın karşılığı değildir; öte yandan eski Türk dilindeki *tangri* sözcüğü de farklı oluşum yapısına sahipmiş izlenimini uyandırmaktadır. Bu sav, 7. ve 8. yüzyıllarda özellikle Uygur kağanlık unvanlarında kullanılan *tangri* sözcüğünün Çince metinlerde *tien* (天) olduğu ileri sürülmektedir [9, s. 162].

Tanrı Dağları’nın yüksek tepelerindeki yıllarca hiç erimeyen bembeyaz karlarının esas alındığı “Bai-Shan” (白山) (Aktağ) şekliyle de de karşılaşırız [1, s. 30]. Doğudan batıya uzunluğu 2500 km olan Tanrı Dağları, Tarım Vadisi ile Cungarya’dan ayrılır. Cungarya ise Altaylar ile Tanrı Dağları arasında yer almaktadır. Cungarya’nın kuzeyinde Altay Dağları, güneyinde Tanrı Dağları yer alır. Tanrı Dağları’nın kuzeyden güneye

Z. Abdureşit. Çincedeki Tarihî Şiirlerde Geçen Doğu Türkistan'ın Tarihî

uzantısı 250-300 km kadardır. Timur Tepesi'nin rakımı 7435, Han-Tenri'nin rakımı ise 6995 metredir [1, s. 195].

Tanrı Dağları Doğu Türkistan'ın merkezinde yer almaktadır. Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Doğu Türkistan coğrafyasına yayılmış olan bu silsilenin 1 milyon metrekare alan kapladığı hesaplanmıştır. Tanrı Dağları ile Pamir Dağları'nı Hisar vadileri ayırır. Tanrı Dağları'nın en yüksek tepesinin 7.435 metre olduğu bilinmektedir [11, s. 60].

Örnek 1'de verilen (关山月)"Guan Shanyue" başlıklı bu şiir, Tang Hanedanı döneminde yaşayan Çinli şair Li Bai tarafından yazılmıştır. Sınır, dağ ve ayın üç faktörünü içeren geniş sınır manzarasına sahiptir. Sınır ise Yeşim Taşı Kapı Geçidi, Çince (玉门关) (Yumenguan). Doğu Türkistan'ın doğu kısmında Kansu'dan Komul'a doğru ilerleyen yol dümdüz bir arazidir. Sinsin ve Kaşa dağlarının kuzeyinden Komul'a kadar hemen hiçbir tabii engel yoktur. Komul toprakları ise kuzeyinden Tanrı Dağları ile çevrilidir [11, s. 78]. Burada Kansu ile Doğu Türkistan sınırı Yeşim Taşı Kapısı Geçidi'nden geçtikten sonra bulunan düzlüklerden bahsedilir. Dümdüz, engelsiz fakat rüzgârın olduğu ve Doğu Türkistan'ın ayını rüzgâr buraya kadar getirmiş gibi Tanrı Dağı'ndan doğar. Bulutlar deniz gibi tasvir edilir. Burada Doğu Türkistan'da deniz olmamasına rağmen bulutun denizi olduğu, bu bulutların içinden Tanrı Dağı'ndan dolunayın doğduğu bir eşsiz manzara olduğu anlatılır. Şair de bu manzaraya hayran kaldığını ifade eder.

Örnek 2:

Eski Çincesi:

唐代：李益《从军北征》：

“天山雪后海风寒，横笛偏吹行路难。

碛里征人三十万，一时回首月中看。”

Türkiye Türkçesi:

“Tanrı Dağları'nda yoğun bir kar yağışı, Kök Nur Gölü'nden gelen rüzgâr soğuk ekledi.

Yürüyüş sırasında, askerler flüt ile "Seyahat Etmek Zor" müziğini çaldı.”

Örnek 3:

Eski Çincesi:

唐代: 陈羽《从军行》:

海畔风吹冻泥裂, 枯桐叶落枝梢折。

横笛闻声不见人, 红旗直上天山雪。

Türkiye Türkçesi:

Gölün ve denizin kıyısındaki soğuk rüzgâr, toprağın donmasına, çatlamasına neden oldu.

Flüt sesini duymaktan başka kimseyi görmekten uzak, kırmızı bayrak Tanrı Dağı'nın tepesindeki karlara takıldı.

Bu şiirde Tanrı Dağları'nda yoğun kar yağışı ve soğuk, üstelik rüzgârın da olduğu anlatılmaktadır. Jeolojik araştırmaların sonuçlarına göre, eski dönemde Asya ve Avrupa kıtalarının kuzey bölgelerinin buzla kaplı olması, Orta Asya'nın iklimini önemli ölçüde etkilemiştir. Dolayısıyla Orta Asya'daki Pamir, Karakurum, Tanrı ve Altay dağlarının tepeleri günümüzdekiyle karşılaştırılmayacak kadar kalın kar ve buzlarla kaplıydı.

Doğu Türkistan, yarı kurak veya çöl iklimi denen bir iklim tipindedir. Bölgede mevsimden mevsime büyük ısı farkları olmakta ve çok soğuk kış ayları yaşanmaktadır. Yaz aylarında Turfan düzlüğünde 40 derecenin üzerinde sıcaklıklar görüldüğü halde kuzeydeki yüksek dağlarda kış aylarında sıcaklık ve yağış değerlerinin bugünkü değerler ile çok zıt olmadığı anlaşılmaktadır. Herhangi bir bölgeye dair kaynaklarda geçen ifadelerin bugünkü durumla büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir [11, s. 74].

Örnek 4:

Eski Çincesi:

清代: 林则徐《出嘉峪关感赋》

严关百尺界天西, 万里征人驻马蹄。

飞阁遥连秦树直, 缭垣斜压陇云低。

天山巉削摩肩立, 瀚海苍茫入望迷。

谁道崤函千古险? 回看只见一丸泥。

Türkiye Türkçesi:

Baijieje'nin batısına kesinlikle yakın olan Wanli, At nalı'da insanları işe aldı.

Z. Abdureşit. Çincedeki Tarihî Şiirlerde Geçen Doğu Türkistan'ın Tarihî

Uçan Köşk, Qin Shu ile düzdür ve Longyun'a karşı eğik basınç düşüktür.

Tianshan omuzlarını kesti ve engin deniz büyülenmişti.

Kim söyledi? Geriye dönüp baktığımda, bir çamur hapı gördüm.

Bu şiir de Tanrı Dağı'nın uzun, düz ve yüksek olduğunu anlatırken, Xiaohan Geçidi ile karşılaştırır ve Tanrı Dağı'nı görüp geri Xiaohan'a baktığında insan, onun bir yığın çamur gibi olduğunu söyler.

Dördüncü örnekte geçen 崆峒 (Xiaohan) yer adı Çince kaynaklarda şöyle açıklanıyor: Henan eyaletinin batısında, Luoning ilçesinin kuzeybatısında, Chang'an (şimdi Şanşi eyaletinde Xi'an) ve Sarı Nehir havzasındaki Luoyang, yakındaki Hangu Geçidi ile birlikte Weihan olarak adlandırılan antik bir yer adı olan Yaoshan olup Eski Çin'de önemli bir askeri stratejik yerdir. Arazi dik, engebeli olup savunması kolay ve saldırması zordur. Dünyadaki "dokuz tıkanıklık"tan biridir (<https://baike.baidu.com/>).

Bu şiirde Tanrı Dağı'nın dışında çölden de bahsediliyor, 瀚海苍茫入望迷, bu satır şu anlamdadır: İnsanları büyüleyen, geçidin dışındaki devasa, sınırsız çöldür.

Çinli şairin Tanrı Dağı'na ve Doğu Türkistan'ın çöllere hayran olduğunu anlayabiliriz.

3. Doğu Türkistan'ın Bügür İlçesinden Bahseden Çince Tarihî Şiirler:

Çin kaynaklarında Luntai ile ilgili 48 civarında Çince tarihî şiir vardır. Örnek olarak aşağıdaki şiirleri paylaşabiliriz.

Örnek 1:

Eski Çincesi:

唐代：岑参《白雪歌送武判官归京》

北风卷地白草折，胡天八月即飞雪。

忽如一夜春风来，千树万树梨花开。

散入珠帘湿罗幕，狐裘不暖锦衣薄。

将军角弓不得控，都护铁衣冷难着。

瀚海阑干百丈冰，愁云惨淡万里难。

中军置酒饮归客，胡琴琵琶与羌笛。

纷纷暮雪下辕门，风掣红旗冻不翻。

轮胎东门送君去，去时雪满天山路。
山回路转不见君，雪上空留马行处。

Türkiye Türkçesi:

Kuzey rüzgârı geldi, beyaz çimen kırıldı,
Ağustos ayında Uygur'un semasında karlar uçuşuyordu.
Aniden esen bir bahar esintisi gibiydi,
Dağların her tarafındaki armut çiçekleri tamamen açılmış gibiydi.
Kar geldi ve boncuklu perdeyi ıslatıyordu,
Tilki kürkü bir kaftan içinde ısınmıyor,
İpek bir yorganın altında zayıf hissetti.
Generalin elleri o kadar soğuktu ki yayı çekemedi,
Zırhı giyilemeyecek kadar soğuktu.
Çöl dikey ve yatay,
Her yerde buz ve kar var,
Gökyüzü loş ve binlerce mil bulut yoğundu.
Konukları Pekin'e geri döneceği için kampta bir ziyafet düzenlendi,
Onların keyfi için Uygurların çalgısı pipa ve Qiang flütü çaldılar.
Alacakaranlık loştu,
Kapının dışında kar hâlâ yağıyordu.
Soğuk rüzgâr şiddetli bir şekilde esiyor,
Kırmızı bayrak dondurucu rüzgâr olsa da asla yıkılmaz.
Seni Bügür'ün kapısına gönderdim,
Gittiğinizde Tanrı Dağları'nın yollarını kar kapladı.
Yol dağların arasında süzülüyordu.
Yavaş yavaş seni göremedim.
Sadece karda bastığın toynak izlerin kaldı.

Bu şiirde bahsedilen Doğu Türkistan'ın tarihî yer adı ise Çince LunTai, Yeni Uygur Türkçesinde Bügür, yani Bügür ilçesidir. Çin kaynaklarına göre, LunTai kelimesi Uygurcada kartal anlamındadır. Bügür ilçesi, Doğu Türkistan'ın Bayıngöl Moğol Özerk Bölgesi, Tianshan Dağları'nın güney eteklerinde ve Tarım Havzası'nın kuzey ucunda yer alan Luntai County. Antik batı bölgesinin başkenti 314 Ulusal Otoyolu, Güney Doğu Türkistan Demiryolu ve Taklimakan Çöl Yolu'nun ilçesine bağlıdır. Korla'ya 187 kilometre, Urumçi'ye 360 kilometre uzaklıktadır. Bügür ilçesi toplam 14.789 kilometrekarelik alana sahiptir ve 7 ilçe ve 4 köye (镇) sahiptir. 2013 yılı sonunda, ülkenin toplam nüfusu yaklaşık 120.000 civarındaydı (<https://baike.baidu.com/item=aladdin>).

Bu şiir, Çin tarihî şiirleri içerisinde önemli bir şiir sayılır. Özellikle: *Birdenbire esen bir bahar esintisi gibiydi, Dağların her tarafındaki armut çiçekleri tamamen açılmış gibiydi.* Bu iki satır en etkili satırlardır, yılın kar yağışını Çinliler bu satırlarla anlatırlar. Burada esas olarak Doğu Türkistan'da ağustos ayında yağın karı armut çiçeklerine benzetir, sonra Çinliler yılın ilk kar yağışını bu satırlarla anlatmaya başlarlar. Bu şiirde Doğu Türkistan'ın iklim tipi ile ilgili detaylı bilgiler alabiliriz.

4. Çince Tarihî Şiirlerde Doğu Türkistan'ın Turfan Bölgesine Bağlı Tarihî Yer Adlarından Bahsedilen Şiirler:

4.1 Turfan ile İlgili Tarihî Bilgiler:

Turfan Vadisi'nin coğrafi özellikleri: Turfan Vadisi (K 43°00'; D 89°12') birçok siyasi egemenliğin ve devletin doğuşuna tanıklık etmiştir. Turfan Vadisi'nin doğu-batı uzunluğu 245 km, güney-kuzey genişliği 75 km olup alanı 10.300 kilometrekaredir. Bunun 4.050 kilometrekaresi deniz seviyesinden alçakta konumlanırken, 2000 metrekaresi ise deniz seviyesinden 100 metre alçaktadır. Bölgenin en alçak noktası olan Aydın Gölü deniz seviyesinin tam 154 metre alçakta olup Ürdün'ün Lut Gölü'nden (-392 metre) sonra dünyanın en düşük rakımlı ikinci bölgesidir. Turfan Vadisi'nin dört tarafı dağlarla kuşatılmış vaziyettedir, dağların etekleri çakıl taşlı çöl alanlarıyla çevrilidir. Vadinin merkezî bölgeleri ise yeşillik vahalarla kaplıdır [5, s. 6].

Çin kaynaklarında bölgenin havasının sıcak olduğu zikredilmektedir. Dağlar tarafından kuşatılmış ve çevresi çöl ile sarılmış bir vadinin sıcak olması doğaldır. Bugünkü ölçülere göre, en soğuk ay olan Ocak, 14,5°C civarında olup bölgenin en sıcak dönemi ise 49,6°C'dir. 40°C üzerinde sıcaklığın ölçüldüğü günlerin sayısı 66–85 ve 35°C üzeri ise 6–173 gün civarındadır. Haziran, temmuz ve ağustos aylarında sıcaklık hep 30°C'nin üzerindedir. Gündüz süresi daha uzun, yağmur az, suyun buharlaşma oranı fazladır. Kışın Moğol steplerinden gelen soğuk rüzgâr ve yaz aylarında Güney Asya'dan gelen sıcak rüzgârlar nedeniyle rüzgârlı bir bölgedir. Bölgenin kurak ve rüzgârlı olması ikliminin en müşahhas özelliğidir. Dolayısıyla suya en çok ihtiyaç duyulan bölgelerden birisidir. Yaz aylarında bölge ahalisi Tanrı Dağı'ndaki karın erimesiyle ve karız sistemi ile belli bir ölçüde su ihtiyacını gidermektedir. Bunun dışında bölgede nehirler de bulunmaktadır, örneğin bölgenin ilk siyasi merkezi olan Chiao-he (Yar, bugünkü Turfan şehrinin 20 km batısındadır) şehri iki nehrin kesiştiği bir alanda kurulmuştur. Sulama sistemi diğer bölgelere göre daha gelişmiştir.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen bölgenin tarım, hayvancılık ve ticaret faaliyetleri yoğun ve bununla orantılı olarak refah düzeyi diğer bölgelere göre nispeten yüksek olduğu gibi nüfusu da nispeten kalabalıktı [5, s. 7].

4.2 Çince Tarihî Şiirlerde Doğu Türkistan'ın Tarihî Yer Adı Kroren'den Bahseden Şiirler:

Örnek 1:

Eski Çincesi:

唐代: 王昌龄《从军行七首·其四》

青海长云暗雪山，孤城遥望玉门关。

黄沙百战穿金甲，不破楼兰终不还。

Türkiye Türkçesi:

Kök Nur Gölü üzerine kara bulutlar yayıldı,

Karla kaplı dağlar kasvetli idi.

Sınır Kalesi antik kenti Yeşim Taşı kapısı,

Binlerce kilometre uzaklıktadır ve çok uzaklara bakar.

Sınır askerlerinin sıkı savaştan sonra zırhları yırtıldı, hatta,

Ama hedeflerini unutmadı, Kroren'ı kırmadan geri dönmeyecek.

Örnek 2:

Eski Çincesi:

唐代: 杜甫《秦州杂诗二十首》其七

莽莽万重山，孤城山谷间。

无风云出塞，不夜月临关。

属国归何晚？楼兰斩未还。

烟尘一帐望，衰飒正摧颜。

Türkiye Türkçesi:

Vahşi dağlar kat kat örtülüyor,

Yalnız Qinzhou şehri taş vadiler arasında yer alıyor.

Yerde rüzgâr yok, ama gökyüzü bulutları sınırdan dışarı çıkarıyor.

Gecedden önce ay geçite ulaştı.

Giden elçi geri dönmedi,

Kroren'de bir engelle karşılaşmış olabilir.

Kroren, Doğu Türkistan'ın Lop Nor bölgesinin kuzeybatı kenarında yer alan Antik Kroren kenti haritalarda Luolan olarak yazılırken, burada gerçekleştirilen kazılarda bulunan 3800 yıllık mumya için de "Luolan Güzeli" denmektedir. Aslında doğrusu, Uygur Türkçesi ile *Kroren Güzeli* demektir [8, s. 22]. Almas aynı mummyadan bahsederken, şöyle bir bilgi kaydetmiştir: 1971 yılında Köñçi Nehri civarındaki eski bir mezarda bir kadın cesediyle bir çocuk cesedi bulunmuştur. Bu ceset, Kroren Güzeli denilen cesettir [1, s. 195].

4. 3 Turfan Bölgesindeki Yalkun Dağ'dan Bahseden Şiirler:

Yalkun Dağ, Piçan'ın kuzeyinde olup dağ silsilesi Tanrı Dağları'ndan ayrılmaktaydı. Silsile Ürümçi bölgesinin doğu tarafındaki Togra Dağı'ndan doğuya ilerler, Tuz Dağ'a gelir, Turfan şehrinin kuzeyinden geçer ve doğuda 400 küsur li sonra Piçan'a varırdı [11, s. 142].

1414 yılında bölgeden geçen Ch'en Ch'eng, Piçan'dan kuzeybatıya ilerlerken yolun kuzeyinde alev gibi mavi ve kırmızı dağlardan ve bu dağların adının "Alev" olduğundan bahsetmiştir [11, s. 143].

Eski Çincesi:

唐代: 岑参《火山云歌送别》

火山突兀赤亭口，火山五月火云厚。

火云满山凝未开，飞鸟千里不敢来。

平明乍逐胡风断，薄暮浑随塞雨回。

缭绕斜吞铁关树，氛氲半掩交河戍。

迢迢征路火山东，山上孤云随马去。

Türkiye Türkçesi:

Yanardağ, Chiting Haliçi'nden dışarı çıkıyor,

Yanardağda Mayıs ayında kalın ateş bulutları var.

Ateş bulutu dağları doldurdu,

Kuşlar binlerce mil öteden gelmekten korkuyorlar.

Ateş bulutu sabah erkenden Uygur Devleti tarafından gelen rüzgârla uçuruldu,

Akşama doğru yağmurla birlikte geri döndü.

Halka döngü, Tieguan ağacını yuttu,

Terleme İdikut şehrinin yarısını doldurdu.

Volkanın doğusuna seyahat edersiniz,

Dağdaki yalnız bulut sizi doğuya kadar takip eder.

Bu şiirde bahsedilen Çince kelime (火山) (huo-shan) alev dağ anlamında, yani Turfan'daki Yanar Dağ ya da Yalkun Dağı göstermektedir. (火云) (Huoyun) alev bulut anlamında, yani Yanar Dağ'ın sıcaklığından bulutlar alev gibi kırmızı olmaktadır.

Bu şiirde bahsedilen Doğu Türkistan'ın tarihî diğer yer adı ise (交河) (Jiaohe), Yeni Uygur Türkçesinde Yarğol şehrini göstermektedir. Turfan'ın 12 kilometre batısında yer alan kadim Yarğol şehrinde milattan önceki devirlerde yerleşimlerin başladığı bilinmektedir. Bu şehir milattan önceki devirlerde zikredilen Turfan Devleti'nin başkentiydi. Yarğol adının "yar" yani "uçurum" ve "ğol" yani "ırmak" kelimelerinden müteşekkil olduğu esasen kabul edilmektedir [11, s. 143].

Bu şiirde bahsedilen diğer kelime ise 胡 (hu) kelimesi, kaynaklarda Hui-hu olarak geçen isim, Çince h 胡 şeklinde yazılır. Çince h 胡 (hu) sözcüğü tarihte Uygurları ifade etmek için kullanılmıştır [1, s. 181].

5. Çince Tarihî Şiirlerde Doğu Türkistan'ın Düzlüklerinden Bahseden Şiirler:

Doğu Türkistan coğrafyasında düzlükler esasen iki büyük havzada, Tarım ve Cungar (Altay) havzasında serpilmiştir. Güney ve kuzeydeki bu iki büyük havzadan başka güneyde Tanrı Dağları ve kuzeyde Borohoro Dağları ile çevrili İli havzası vardır ki Balkaş Gölü'ne İli Irmağı'nın aktığı topraklarıdır [11, s. 79].

Eski Çincesi:

唐代：王维《使至塞上》

单车欲问边，属国过居延。

征蓬出汉塞，归雁入胡天。

大漠孤烟直，长河落日圆。

萧关逢侯骑，都护在燕然。

Türkiye Türkçesi:

Sınıra hal hatır sormak için gittiğimde

Atlı araba ile Juyen üzerinden geçerek,

Elçi olarak sınıra gidiyorum hal hatır sormak için.

Gideceğim Turna, Yaban kazı gibi uçup,

Han yerinden Hu yerine uzayıp,
Ki uzun deryaya yuvarlak güneş batıyor,
Çöl arasında gülistan yanar, sis yükselerek.
Karşılaştım Shauguande izci şövalye ile,
Duydum ki Dotey cenapları Yenren'deymiş.

居延 (Cüyen) : Şehir adı, Şimdiki Çin'in 甘肃 (Kansu)

bölgesindeki 张掖 (Zhangye) ilçesinin kuzeybatısında. 胡地 (Hudi) :
Uygurların yaşadığı yer. Shavguan: Şimdiki Çin'in Ningxia Hui Özerk
Bölgesi'nde [6, s. 17].

Bu şiirde bahsedilen Çince kelime 大漠 (Damo) çöl anlamındadır.
Doğu Türkistan'ın doğu kısmında Kansu'dan Komul'a doğru ilerleyen yol
dümdüz bir arazidir. Sinsin ve Kaşa dağlarının kuzeyinden Komul'a kadar
hemen hiçbir engel yoktur [11, s. 78]. Yukarıdaki şiir, Çin edebiyatında çok
önemli yeri olan şiirlerden biridir. Sınır çölü, geniş sonsuz. Çölde dağ
orman yoktur. İssız sınır. İşaret kulesinden gelen kalın duman özellikle
dikkat çekicidir vs. Bu şiir Doğu Türkistan'ın çöl manzarasını anlatan en
güzel Çin tarihî şiiridir.

6. Çince Tarihî Şiirlerinde Doğu Türkistan'ın Cimsar (Beşbalık) Şehrinden Bahsedilen Şiirler:

Beşbalık ile ilgili 10 civarında Çin tarihî şiiri mevcuttur.

Eski Çincesi:

唐代：杜甫《观兵》

北庭送壮士，貔虎数尤多。

精锐旧无敌，边隅今若何。

妖氛拥白马，元帅待雕戈。

莫守邺城下，斩鲸辽海波。

Türkiye Türkçesi:

Beiting tarafından gönderilen cesur savaşçıların hayli kalabalıktı.

Bu yetenekli ve cesur güç, eskiden dünyada yenilmezdi,

Şimdi düşman sınırına yerleştirilirlerse ne olacak?

Asi General An Shi çok kibirliydi,

Mareşal haydutları ortadan kaldırmak için askerlerle bir saldırı
bekledi.

Yecheng'in altında körü körüne koruma yapmayın,
Ayrıca ordunuzu düşmanın inine götürmelisiniz.

Bu şiirde Beşbalık Çincedeki kullanımıyla (北庭) (Beiting) olarak geçmektedir. Pei-t'ing adının Beşbalık için kullanıldığı bilinmektedir. Bu yer adı Çince metinlerde, *pei-t'ing* imleriyle yazılmıştır [9, s. 281].

(北庭) (Beiting) “Kuzey Sarayı” anlamında. Beşbalık adının Batı Göktürkleri tarafından verildiği anlaşılmaktadır. Hsin Tang Shu'deki bir kayda göre Batı Göktürkler gelişip güçlendikleri bir zamanda kağanları I-p'i İşbara Yabgu Kağan (saltanatı 639–641), Tsu-he Dağı'nın batısına konuşlanıp inşa faaliyetinde bulunmuş ve böylece buraya Bei-ting 北庭 (“Kuzey Sarayı” yani Beşbalık) denmiştir [11, s. 279].

Yazılı kaynaklara ve arkeolojik verilere istinaden onun milattan önce (Hunlar döneminde) kurulduğunu, Göktürkler ve Orhun Uygur Hakanlığı zamanında oldukça büyük bir şehir olduğunu söyleyebiliriz. Beşbalık, Orhun Uygur Hakanlığı'nın başkenti olduğu dönemde şehrin iç ve dış şehirden oluştuğu, duvar kalıntılarına istinaden surların genişliğinin sekiz, yüksekliğinin on metreye ulaştığı anlaşılmaktadır. Beşbalık, 732'de anısına dikilen kitabede de geçmektedir. Beşbalık, muhtemelen beş şehirden oluşmaktaydı. İç şehirde şehzadelerin ve beylerin yaşadıkları evler vardı ve muhtemelen hanın yaşadığı saray da buradaydı. Şehir surlarından geride kalanlara göre han sarayının bulunduğu kalenin etrafı 18 metre genişlikte ve üç metre derinlikte bir hendekle çevriliydi [1, s. 404].

Beşbalık şimdiki Doğu Türkistan'ın Cimsar bölgesidir [1, s. 404], Çince 吉木萨尔 (Jimusaer). “Suyun yumuşak topraktan alta sızması” demek olan Cimsa (kaynaklarda -r düşmüştür) çok kadim devirlerden beri Çin kaynaklarında kaydedilmektedir. Bir başka izahata göre “suyun kıyısında ilerleyen yol” demektir. “Dağ eteğindeki meyve bahçesi” manasına da geliyordu. Cimsar kelimesi, anlamına göre: *cim*: “sessiz” anlamında ve *sar*: “şehir” kelimelerinden mürekkep olmalıdır. Emin Tursun'a göre Cimsar, İdikut Uygur Devleti devrinde (991–1209), İdikut Hakanı'nın yazlık sarayının olduğu yerdi ve buraya Cim Balık denmekteydi. Buna göre Cimsar adı, *Cim* ve *şeh*er kelimelerinden mürekkepti ve *sar* sözü şehir sözünün kısaltılmış haliydi [11, s. 281].

9. Çince Tarihî Şiirlerinde Doğu Türkistan'ın Kuça (Küsen) Şehrinden Bahseden Şiirler:

李颀：“南山截竹为觱篥，此乐本自龟兹出。流传汉地曲转奇，凉州胡人为我吹。傍邻闻者多叹息，远客思乡皆泪垂。”《听安万善吹觱篥歌》《全唐诗》卷 133-22

Türkiye Türkçesi:

Güneydeki dağın kamışından yapılır baliman,
Bu çalgı aslında Kuça şehrinden çıkmış.
Çok değişti Han'ın şehrinde melodisi,
Onu Liangcu Uygur'u çalıyor şimdi.
Yanında durup dinleyen kişiler feryat eder,
Yurda gelen misafirin gözlerinden yaş akar. (2, s. 14)

Bu şiirde bahsedilen Doğu Türkistan'ın yer adı ise 龟兹(Çiuci), en eski devirlerden beri Çin kaynaklarında Kui-ci olarak geçmektedir. Kuça adı, Göktürkler devrinde Kuei-ci dışında Chiu-ci (丘兹), Chu-ci (屈兹); Moğol istilasından sonra Ku-shen (苦先) (Küsen), Ku-cha (苦叉) (Köçe) ve Ku-che (库撒); XVIII. yüzyıldan sonra ise Ku-che (库车) olarak yazılmıştır. [11, s. 169].

VI. yüzyılda Budacı seyyah Hsüan Tsang burayla ilgili şu malumatı vermektedir: “Ch'ü-chih memleketi, doğudan batıya olarak bin küsur li, kuzeyden güneye ise altı yüz küsur li uzunluğundadır. Memleket büyüktür ve payitahtının genişliği 17 veya 18 li'dir.” [4, s. 95].

Tarihçi Wolfram Eberhard *Çin Tarihi* eserinde Kuça ile ilgili şöyle bilgi vermektedir: “Toba devrindeki eski Çin müziği tamamen terk edilip bunun yerine, Soğutlar vasıtasıyla Orta Asya'dan ithal edilen Batı müziği girmiştir. Bu T'ang devrinde de böyle kalmıştır. Orta Asya'dan bütün orkestralar, bilhassa küre üzerinde ve desenli halı üzerinde dans etmesini bilen meşhur dansözler (çoğunlukla Kuça şehri zikrediliyor) getirilmekteydi.” [3, s. 222].

Bu şiirde, Doğu Türkistan'ın tarihi yer adından bahsedilmekle beraber, Uygurların baliman denilen çalgısının Kuça'dan (Küsen) Çin'e geldiği anlatılmaktadır.

Sonuç

Çin tarihî şiirlerinde Doğu Türkistan'ın yer adlarından bahseden çok sayıda şiir yer almaktadır. Çince tarihî şiirlerdeki Doğu Türkistan'ın Tanrı

Dağı'ndan, yaylalarından, Turfan, Kroren gibi tarihî yer adlarından bahsedildiği gözlenmiştir. Bu şiirlerin bazılarında Çinli şairler; Doğu Türkistan topraklarını, dağlarını, yaylalarını, çölleri görünce çok şaşırıp hayran kaldıklarını, bu manzaraların çok güzel, ayrıca onlara çok yabancı olduğunu, kendi yurtlarına uzak bulunduğunu açıklamıştır. Bazı şiirlerde Doğu Türkistan'ın iklim tipi açıklanmaktadır. Bazı yerlerde çok yoğun kar yağışından bahsedilerek bölgenin çok soğuk olduğu, Çinli askerlerin böyle durumlarda ne kadar çok zorlandığı, ailesinden çok uzaklarda savaşmaya geldiği, memleketini özlediği belirtilmektedir. Ama sadece soğuk değil, sıcak yerlerin de bulunduğu bazı şiirlerde kaydedilmiş, örneğin Turfan'ın alev nehri gibi olduğunun açıklandığı tespit edilmiştir.

Çin'in tarihî şiirlerindeki Doğu Türkistan'ın tarihî yer adları incelendiğinde, Çin'in kendi kaynakları, kendi edebiyatında kaydettiği bilgilerle kendilerine şu cevabı verebiliriz: Bu yer adları, Cungar ve Tarım havzasının asli sakinlerinin Uygurlar olduğunun filolojik yönden ispatıdır. Eğer bu bölgelerde yaşayan halk Uygurlar değil de başka dilde konuşan halklar olsaydı, o zaman bu göllerin, dağların, yerlerin ve nehirlerin isimleri Uygur Türkçesiyle "Tanrıdağ", "Altay", "Küsen", "Kroren" diye adlandırılmazdı. Ayrıca, Çinlilerin tamamen asılsız iddialarına göre, Doğu Türkistan çok eskiden beri Çin'in ayrılmaz bir parçası ise, bu şiirler neden ve nasıl yazılmıştır, şairler Doğu Türkistan manzaralarını görünce neden bu kadar heyecanlanıp kendilerine yabancı hissetmektedir? Bu şiirlerde bahsi geçen askerler Doğu Türkistan'a evimizden, ailemizden uzaklaşarak niçin savaşa geldik, diyerek neden korksun ve üzulsünler? İşte tüm bunlara bakıldığında Doğu Türkistan tarihte de günümüzde de Türklerin yurdu, vatanıdır.

Kaynaklar

1. Almas, T., *Uygurlar*, Selenge Yay, İstanbul 2013.
2. Arslan, M., Öger, A. *Uygur Türklerinde Bazı Çalgılar ve Çin Kültürüne Etkisi*, Türk. Dünyası İncelemeleri Dergisi, c.VIII, S.14, 2008, s. 9–16.
3. Eberhard, W., *Çin Tarihi*, Kuban Matbaacılık Yayıncılık, Ankara 2019.
4. Ekrem, E., *Hsün-Tsang Seyahatnamesi*, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara 2004.
5. Ekrem, E., *Kao-ch'ang Devleti: Kuruluşu ve Yıkılışı*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.7, 2007, s. 5–32.
6. Havazi, Y., *Tang Devri Şiirliridin*, Milletler Neşiriyati, Beijing 1984.
7. Klyashorniy, S. G., *History of Civilization of Central Asia. The Second Türk Empire* vol. III, UNESCO Publishing, 1996, ch. 14, pt. 2, s. 335–347.

Z. Abdureşit. Çincedeki Tarihi Şiirlerde Geçen Doğu Türkistan'ın Tarihi

8. Tanrıdağı, F., *İpek Yolu- Kuşak ve Yol Güzergâhındaki Yer Adlarının Çinceleştirilmesi*, Türk Yurdu, C. 40(72), S. 389, 2020, s. 20–23.
9. Togan, İ., Kara, G., Baysal, C., *Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.
10. Tohti, L., *Uygur Referans Grameri*. Çin Sosyal Bilimler Akademisi Yayınları, Pekin 2013.
11. Yıldırım, K., *Doğu Türkistan'ın Tarihi Coğrafyası*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2013.

Андатпа

Қытайдың классикалық әдебиетінде Шығыс Түркістан аймағына тиесілі жер атаулары кездесетін көптеген өлең-жырлар бар. Бұл мақалада Қытайдың тарихи өлеңдерінде кездесетін Шығыс Түркістанның «Тәңіртау», «Алтай», «Күсен», «Крорен» секілді тарихи жер атаулары қарастырылады. Шығыс Түркістанның мұндай жер атауларының Қытайдың тарихи өлеңдерінде кездесуі ұйғыр тарихшысы Тұрғун Алмас айтқандай, Жоңғар және Тарым аймағының негізгі тұрғындарының ұйғырлар болғанының тілдік дәлелі болып табылады. Егер бұл аймақтарда өмір сүретін халық ұйғырлар емес, басқа тілде сөйлейтін халық болса бұл көлдердің, таулардың және өзендердің аттары ұйғыр тіліндегідей «Тәңіртау», «Алтай», «Күсен», «Крорен» деп аталмас еді. Сондықтан Қытайдың тарихи өлеңдерінде қолданылған жер атауларының филологиялық жақтан да маңызды өте зор болып саналады.

Кілт сөздер: Шығыс Түркістан, ұйғырлар, Қытайдың тарихи өлеңдері, тарихи жер атаулары.

(З. Абдурешит. Қытайдың тарихи өлеңдерінде кездесетін Шығыс Түркістандағы жер атаулары жөнінде)

Аннотация

В китайской классической литературе имеется большое количество стихотворений с топонимами Восточного Туркестана. В данной статье обсуждаются исторические стихи на китайском языке, в которых упоминаются исторические топонимы Восточного Туркестана, такие как «Танрыдаг», «Алтай», «Кусен» и «Крорен». По мнению уйгурского ученого Тургун Алмаса, присутствие топонимов Восточного Туркестана в китайской исторической поэзии является филологическим доказательством того, что коренные жители Джунгарского и Таримского районов были уйгурами. Если бы люди, жившие в этих регионах, были не уйгурами, а носителями другого языка, то названия этих озер, гор, местностей и рек не звучали бы как «Танрыдаг», «Алтай», «Кусен», «Крорен» на уйгурском языке. Также значимость топонимов Восточного Туркестана в китайских исторических стихотворениях высока с точки зрения филологии.

Ключевые слова: Восточный Туркестан, уйгуры, исторические стихи на китайском языке, исторические названия местностей.

(З. Абдурешит. Об исторических топонимах Восточного Туркестана в китайской исторической поэзии)